

M I L I V O J R E Đ E P
Fakultet organizacije i informatike
Varaždin

» ZAJEDNIČKA ZEMLJIŠTA « U HRVATSKOJ I
SLAVONIJI NA PRIJELAZU 19. U 20. STOLJEĆE
S POSEBNIM OSVRTOM NA VARAŽDINSKU
ŽUPANIJU

*LES TERRAINS COMMUNS EN CROATIE ET SLAVONIE À LA TRANSITION DU XIXe AU XXe
SIÈCLE AVEC UN REGARD SPÉCIAL SUR L'ARRONDISSEMENT DE VARAŽDIN*

Dans cette oeuvre on apporte quelques caractéristiques qu'on appelle »les terrains communs«. En Croatie et Slavonie cette catégorie des terrains incluait les especès très importantes. Pour l'Arrondissement de Varaždin cette catégorie n'avait aucune importance comme pour le reste de la Croatie et la Slavonie. Ce type de l'économie présente un reste des temps passés. En cette façon il n' était pas possible de l' accomoder aux nouvelles relations et ce type a dû disparaître.

U dosadašnjim istraživanjima¹ gospodarstva Varaždinske županije koncem 19. i početkom 20. stoljeća najobuhvatnije su istražene karakteristike poljoprivredne proizvodnje, što je i normalno obzirom na značaj poljoprivredne proizvodnje u strukturi narodnog gospodarstva. Uz spomenuto istraživanje u poljoprivrednoj proizvodnji potrebno se zadržati na jednoj, do sada, neistraženoj kategoriji a to su tzv. »zajednička zemljišta« koja su zahvaćala znatan dio zemljišnih površina, 2,775.375 jutara dok su inokosna gospodarstva i zadružna gospodarstva zahvaćala 4,662.295 jutara što znači da je od ukupne poljoprivredne površine 7,438.370 jutara na ovu kategoriju posjeda otpadalo 37% ukupnih poljoprivrednih površina.

Popisom iz 1895. godine, osim grunтовno provedenog samovlasništva te vlasništva kućnih zadruga, utvrđen je znatan dio zemljišnih površina koji je pripadao tzv. »pravnim osobama«. Na osnovi tog popisa utvrđene površine su iznosile:

Tabela 1 Posjed pravnih osoba 1895.

Pravna osoba	Površina u jutrima a 1600 čhv
1. Državni i zemaljski erar	680.820
2. Gradovi	29.822
3. Ladanjske upravne općine	351.866
4. Krajiške imovne općine	668.938
5. Ostale imovne i urbarske općine	983.031
6. Crkveni posjedi:	
a) rimokatolička crkva	99.454
b) grkokatolička crkva	4.061
c) grko-istočna crkva	49.491
d) ostale crkve	442
7. Škole	1.561
8. Zaklade	5.912
9. Tečevne udruge	40.152
10. Društva	249
11. Željeznice	7.775
12. Komposesorati	11.363
13. Povjerbine	34.616
14. Javna dobra i ostalo	22.947
UKUPNO	2,992.500

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I, Zagreb 1913, str. 347

Imanja crkava, škola i društva obuhvaćena su statistikom gospodarstva. Međutim, oko 2,800.000 jutara ostalo je izvan popisa gospodarstava. Tu površinu obuhvaćao je posjed državnog i zemaljskog erara, upravnih, urbarskih i mjesnih općina te krajiških imovnih općina. Najznačajnije u toj kategoriji posjeda bile su krajiške imovne općine i zemljišne zajednice.

Krajiške imovne općine nastale su na osnovi zakona od 15. lipnja 1873. godine. Naime, prema Temeljnom zakonu za Krajinu iz 1850. godine zemljište, što su ga uživali krajišnici, postalo je njihovo vlasništvo uz uvjet služenja vojne obaveze.

Pašnjaci, koje su graničari uživali, postali su vlasništvom mjesnih općina kao najnižih upravnih jedinica. Unutar svake pukovnije bilo je više takvih mjesnih općina. Međutim, šume kojima je Krajina bila bogata, bile su proglašene za državno vlasništvo, dok su graničari imali pravo određenih užitaka (pravo na besplatno građevno i ogrjevno drvo, pravo šumske ispaše te pravo sakupljanja šumskih proizvoda).² Razvojačenjem Vojne krajine donesen je 8. lipnja 1871. godine »Zakon o ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što krajiški stanovnici

imaju u državnim šumama nalazećim se u Vojnoj krajini« kako bi se državne šume rasteretile prava što su ih uživali graničari. Da se to postigne, bilo je određeno da polovica šuma koje su bile opterećene servitutima postane vlasništvo bivših uživaoca, a druga polovica da bude isključivo državno vlasništvo. Podjela je izvršena prema vrijednosti šuma, pa je 1,245.476 jutara šuma ukupne vrijednosti 257,042.874,99 forinti podijeljeno tako da je državi pripalo 493.543 jutara ukupne vrijednosti 128,521.422,65 forinti, a imovnim općinama 751.932 jutara ukupne vrijednosti 128,521.452,34 forinta. Vidimo, dakle, da znatno veća površina koja je pripala imovnim općinama iznosi vrijednosno isto toliko koliko i manja koja je pripala državi. Očito je da su imovnim općinama dodijeljene šume znatno slabije kvalitete.³ 8. lipnja 1873. godine donesen je Zakon o imovnim općinama u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini na osnovi kojeg je određeno da sve mjesne općine jedne krajiške pukovnije čine jednu samostalnu krajišku imovnu općinu. Tako su stvorene krajiške imovne općine čiji teritoriji su se podudarali s teritorijima bivših pukovnija Hrvatsko-slavonske granice. Osnovano je 11 imovnih općina: Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, I. i II. banska, Đurđevačka, Križevačka, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, od kojih Lička nikad nije oživotvorena zbog odbijanja Ličana da prihvate podjelu strahujući da neće dobiti dosta šuma. Kratko vrijeme postojale su Novo-sisačka i žumberačka imovna općina, ali su brzo nestale, tako da je bilo 10 imovnih općina nastalih podjelom krajiških šuma na državne i općinske. Imovne općine imale su autonomiju koja je već 1881. godine bitno smanjena« ... ali su imovne općine definitivno organizirane i od ovoga vremena datira utvrđivanje članstva, sastav gospodarskih osnova, a po njima način i opseg uživanja zajedničkog imetka, a konačno je određeno, kako se ima službovati i gospodariti sa šumama«.⁴

Krajiške imovne općine postojale su do 15. travnja 1947. godine kada je Sabor NR Hrvatske donio zakon kojim se, između ostalog, i imovina krajiških imovnih općina proglašava općenarodnom imovinom. Detaljnije o krajiškim imovnim općinama može se naći u literaturi koju su pisali uglavnom šumari, odnosno službenici kod imovnih općina.⁵

Krajiške zemljišne zajednice obuhvaćale su pašnjake koje su uživali graničari⁶ pojedine općine. Temeljni zakon iz 1850. godine proglasio je te pašnjake vlasništvom mjesnih općina kao najnižih upravnih jedinica. Više mjesnih općina činilo je kompanijsku općinu. Razvojačenjem 1871. godine stvorene su kotarske upravne općine, u pravilu iz više kompanija. Kao najniži upravni organ stvorene su političke općine, i to iz bivših kompanijskih općina tako da je svaka politička općina obuhvaćala više mjesnih općina. Vlasništvo pašnjaka što su ga dobile 1850. godine mjesne općine su zadržale i dalje (tj. nisu ga prenijele na političke općine) te su iz njih stvorene krajiške zemljišne zajednice. Tako je zakonom iz 1894. godine⁷ riješeno za urbarske zemljišne zajednice da ovlašteničko pravilo ovisi o veličini selišta, za krajiške zemljišne zajednice bilo je određeno da ovlašteničko pravo dobiva svaka kuća (dim), bez obzira na veličinu selišta što je pripadalo pojedinoj kući. To je uvedeno zbog toga što su i prije razvojačenja Krajine 1871. god. pravo uživanja zajedničkih pašnjaka odnosilo se na pojedinu krajišku kuću jer je, uostalom, i čitav sistem krajiški počivao na kućnim brojevima (kućama) iz kojih su uzimani vojni obveznici. Uređenjem zemljišne zajednice svi ovlaštenici⁸ tretirani su jednako, te se od momenta uređenja, tj. sastava temeljne knjige, broj ovlašteničkih prava više nije mogao mijenjati. To je kroz kraće vrijeme uzrokovalo da su se između ovlaštenika javljale znatne razlike, iako su oni u momentu uređenja bili potpuno jednaki.

Za ilustraciju ove situacije navodimo slijedeće: Ako je krajiška kuća (zadruga) stekla jedno ovlašteničko pravo te se podijelila na više grana, mogle su sve diobne grane steći ukupno toliko prava koliko ih je imala matična zadruga čije pravo je uvedeno u temeljnu knjigu. Tako se dešavalo da su se javljale razlike u ovlašteničkom pravu kod kuće gdje su se dešavale učestale diobe u odnosu na kuće gdje je

bilo manje nasljednika, odnosno gdje nisu vršene diobe. Isto tako razlike su proizlazile i iz podjele zemljišnih zajednica⁹ (takvu mogućnost je zakon dozvoljavao). Dok su koristili zajednička zemljišta – pašnjake, nije se toliko pazilo na stvarnu veličinu ovlaštenja jer je svaki ovlaštenik napasao svu stoku koju je imao zavisno o veličini njegovih potreba, a ne o veličini ovlaštenja. Međutim, dioba se mogla provesti jedino na osnovi ovlašteničkih prava pa su ovlaštenici s manje prava diobom dobili manje dijelove zemljišta koja im uglavnom nisu bila dovoljna za njihove potrebe. Tako se kroz relativno kraće vrijeme desilo da se prvobitna jednakost pretvorila u nejednakost, izazivajući čitav niz problema i sukoba.

Slično se dešavalo sa zemljišnim zajednicama bivšeg Provincijala. Ovdje susrećemo 2 vrste zemljišnih zajednica:

1. urbarske zemljišne zajednice nastale segregacijom od vlastelinskih šuma i pašnjaka na osnovi Patenta od 17. svibnja 1857. Uz krajiške zemljišne zajednice te su urbarske zemljišne zajednice najbrojnije i zauzimale su najveće površine,

2. zemljišne zajednice formirane iz zajedničkog korištenja zemljišta prije ukinuća kmetstva, 1848. godine.

Da objasnimo urbarske zemljišne zajednice, moramo se osvrnuti na pitanja uređenja odnosa vlastele i podložnika. Sistemsko uređenje tih odnosa javlja se u doba Marije Terezije te je tako 1756. godine izdan Slavonski a 1780. godine Hrvatski urbar. Ti urbari bili su na snazi do 1848. godine, iako su u međuvremenu doživljavali promjene, osobito u razdoblju od 1832–1836. godine. Prema urbarima, uz urbarsko selište (cijelo, pola, četvrtinu i sl.) koje se sastojalo od kuće s kućištem, oranica i livada (vanjskih zemljišta) imali su podložnici pravo paše na vlastelinskim pašnjacima i pravo šumskih užitaka u vlastelinskim šumama. Naime, već u terezijanskim urbarima došao je do izražaja interes vlastele da »... zaštite kmetско gospodarstvo od propadanja jer je seljak postojao u sve većoj mjeri uvažavan kao proizvođač, kao poreski platiša i kao vojnik carske vojske u već centralistički rukovođenim vojnim formacijama«.¹⁰ Osobito je bilo interesantno da se kmetovima omogućila ishrana stoke i zbog velikih obaveza u davanju podvoza sa stokom.¹¹ ¹² Spomenutim urbarskim zakonom iz 1836. godine (zakonski članak VI) određeno je odvajanje (segregacija) urbarske paše od vlastelinske te da se kod toga treba izvršiti komasacija. Kao osnova podjele uzimala se veličina selišta što su ga podložnici uživali, pa je bilo određeno da čitavom selištu pripada od 4 do najviše 22 jutara¹³ zavisno o potrebi i mjesnim prilikama. O tome su odluku donosili sudovi vodeći računa o pravima vlastelina, ali i o potrebama podložnika. Podložnici, koji su uživali manje dijelove selišta (1/2, 1/4, 1/8 i sl), imali su i pravo na pašnjake u istom omjeru. Međutim, na osnovi ovog zakonskog članka nije došlo do značajnije provedbe segregacije pašnjaka. Odnosi između vlastelina i podložnika ponovo su stavljani na dnevni red 1848. godine. Ali 1848. god. razrješavano je, i to nedosljedno, samo urbarsko zemljište (okućnica, oranica i livade), dok pitanje pašnjaka nije razriješeno, iako se u zakonskom čl. 28. Hrvatsko-slavonskog sabora iz 1848. te u zakonskom čl. 10. Ugarskog sabora iz 1848. godine određuje da ako nisu odnosi uređeni, tada se zadržavaju dotadašnji običaji, a ako su odnosi uređeni oni se više ne mogu raskidati. Sve parnice oko uređenja prava paše, koja su u toku, trebaju se završiti po mogućnosti nagodbom među strankama, odnosno konačno putem suda.

Burni događaji 1848. godine i poslije uzrokovali su da se ni ti zakonski članci nisu provodili.

Carskim patentom od 2. ožujka 1853 godine¹⁴ prišlo se definitivnom uređenju urbarskih odnosa, ali taj patent ostavlja po strani pitanje paše i šumskih užitaka, osim što podložnicima ukida pravo ispaše na ugaru i strništu zemalja vlastelinskih.¹⁵ To pravo, kojim su se podložnici često koristili, ukinuto je bez naknade, a značilo je velik gubitak za seljačka gospodarstva.¹⁶ Time su se sva prava dobivena spomenutim zakonskim člancima iz 1848. godine (osobito za Slavoniju) ukinuta, odnosno odnosi

se ponovo vraćaju na stanje iz 1836. godine. Nezadovoljstvo takvim stanjem tražilo je drugačije rješavanje pitanja prava na pašnjake i šumske užitke. Konačno rješenje donio je Patent od 17. svibnja 1857.¹⁷ kojim je izvršena segregacija pašnjaka i šuma. Tim se Patentom u prvom redu odvaja pitanje pašnjaka od pitanja uređenja šumskih užitaka. Ukidanje prava ispaše na vlastelinskim imanjima uređeno je segregacijom dijela vlastelinskih pašnjaka koji prelaze u kolektivno vlasništvo bivših kmetova. Seljaci su dobili 3 – 16,5 jutara (á 1600 čhv ili 4 – 22 j á 1200 čhv) pašnjaka po jednom cijelom selištu, odnosno odgovarajući dio u omjeru u kojem su uživali selište.¹⁸ (Vezanost veličine pašnjaka s veličinom selišta što su ga uživali podložnici provedena je već u zakonskom članku VI. iz 1836. godine. Na osnovi toga članka, kako smo već spomenuli, segregirano je vrlo malo zemljišta, ali Patent iz 1857. godine se vraća na vezu veličine selišta i veličine pašnjaka ne vodeći računa o stvarnim pravima). Pravo ispaše u vlastelinskim šumama riješio je Patent tako da ukoliko nije bilo dovoljno pašnjaka, vlastelini su mogli obavezu davanja pašnjaka podmiriti u šumama, a ako je bilo dovoljno i pašnjaka i šuma, oni su mogli birati što će u određenoj količini predati bivšim podložnicima.¹⁹ U slučaju da su vlastelini dali šume na ime šumskih pašnjaka, tada su se obračunavale sve druge koristi od šuma ili u vidu naplate u novcu ili kod uređenja ostalih šumskih užitaka. Uređenje odnosa između vlastelina i podložnika odvijalo se kod redovnih i urbarskih sudova. Ne ulazeći u niz detalja vezanih za segregaciju pašnjaka i šuma, ipak možemo spomenuti da su seljaci u konačnom uređenju prava na šume i pašnjake prošli vrlo loše jer su sudovi prvenstveno štitili interese vlastelina. Seljacima su dodjeljivane manje vrijedne površine, nepovezane i udaljene krčevine obrasle trnjem i bezvrijednom pašom, močvarni tereni i sl. Seljaštvo se nikada nije zadovoljilo rješenjima iz tih procesa²⁰ i u gotovo stoljetnoj egzistenciji zemljišnih zajednica ono je neprestano tražilo ispravak nepravde nanesene 1857. godine, tzv. »reviziju segregacije«.²¹ Tako provedenom segregacijom stvorene su urbarske zemljišne zajednice. Kako je spomenuto, osnova segregacije bio je selišni posjed što ga je podložnik uživao, odnosno njegova veličina (cijelo selište 8/8, 7/8, 6/8 ... 1/8 selišta), pa su u istom opsegu stjecali pravo uživanja u zemljišnoj zajednici.

Prodajom zemljišta prelazilo je, u pravilu, i ovlašteničko pravo na kupca.²² Time je unutar zemljišne zajednice dolazilo do vrlo različitih ovlašteničkih prava, od velikih do gotovo beznačajnih, a ova različitost još se više povećavala daljnjim dijeljenjem, odnosno smanjivanjem selišnog zemljišta.

Osim zemljišnih zajednica stvorenih segregacijom 1857. godine u području Provincijala postojale su i zemljišne zajednice stvorene na osnovi odnosa koji su postojali prije razrješavanja feudalizma, tj. prije 1848. godine.²³

Tih zemljišnih zajednica bilo je nekoliko vrsta:

1. Plemićka zemljišna zajednica nastala je na osnovi patenta iz 1853. i 1857. godine od plemićkih općina. Plemićke općine vuku svoje porijeklo iz prošlosti od zajedničkog korištenja određenih zemljišnih površina koja su seljaci dobili u obliku raznih povlastica od kraljeva, a uspjeli su ih sačuvati od feudalizacije.²⁴ Površine, koje su takvi seljaci-plemići zajednički koristili, bile su pretežno šume i pašnjaci. Isto tako su i mali vlastelini, obično s jednim selištem, tzv. »jednoselci«, zajednički uživali šume i pašnjake.²⁵ Od takvih plemićkih općina stvorene su plemićke zemljišne zajednice. Ovlašteničko pravo sticalo se na osnovi dvornog mjesta.²⁶ Svako dvorno mjesto koje je unijeto u gruntovne knjige 1858. godine dobilo je cijelo ovlašteničko pravo. U slučaju diobe svaki novi vlasnik sticao je ovlaštenje u zemljišnoj zajednici u omjeru »... u kojem ih je kod diobe dotičnog dvornog mjesta dio zapao«.²⁷ Kod ovih zemljišnih zajednica do 1921. godine nije ovlašteničko pravo mogao steći neplemić, dok prema ustavu iz 1921. godine ovlaštenička prava u tim zemljišnim zajednicama mogu sticati i neplemići, što je i ostalo do kraja postojanja ovih oblika zajedničkih zemljišta, tj. do 1947. godine.

2. Zemljišne zajednice stvorene iz privilegiranih, povlaštenih općina egzempcionalista. Egzempcionalisti su bili lica koja po svom položaju nisu bili ni kmetovi ni seljaci – plemići, osobno su bili slobodni, ali su u pogledu nekretnina bili vezani za vlasnika. Međutim, njihov odnos je bio različit tako da je svaki pojedini slučaj bio specifičan. To je uzrokovalo da se pitanje njihova razrješenja nije moglo riješiti linearno za sva takva lica kao za urbarske podložnike prema Patentu iz 1853. godine već je svaki slučaj trebalo pojedinačno rješavati. Egzempcionalisti bilo je zajedničko ime za sve takve podanike koji se susreću pod raznim nazivima, kao npr. slobodnjaci, desetnjaci, predijalisti, banderijalisti²⁸ i sl. Privilegirane općine²⁹ činile su takva povlaštena lica. I u tim općinama bile su zemljišne površine koje su članovi zajednički koristili (uživali). Stvaranjem zemljišnih zajednica na ove su se općine primjenjivala ista pravila kao i na zemljišne zajednice stvorene segregacijom, tj. veličina ovlašteničkog prava ovisila je o veličini selišta, ali s obzirom da su se ovdje našla lica s posebnim pravima koja su sezala daleko u prošlost, to se, u nemogućnosti drugačijeg rješenja, ovlašteničko pravo utvrđivalo na osnovi stvarnog uživanja posjeda posljednjih 5 godina. U stvari zemljišnih zajednica nastalih iz povlaštenih općina bio je vrlo mali broj.

3. Zemljišne zajednice nastale iz urbarskih općina koje su imale posebna prava. Naime, spomenuto je da su urbarske općine činili podložnici ili kmetovi istog vlastelina. Međutim, bilo je urbarskih općina s kmetovima koji su uspjeli sačuvati zemljište³⁰ odvojeno od vlastelinskog, a zajednički su ga koristili samo članovi te urbarske općine. To su uglavnom bile zajedničke šume i pašnjaci. Kod stvaranja zemljišnih zajednica iz takvih urbarskih općina također su se primjenjivala načela kao i kod zemljišnih zajednica stvorenih iz segregacije 1857. godine, tj. ovlašteničko pravo bilo je vezano uz veličinu selišta što su ga uživali podložnici.

Velik broj (oko 3000) zemljišnih zajednica u Hrvatskoj i Slavoniji te raznolikost propisa koji su se na njih primjenjivali tražili su jedinstveno uređenje ovog pitanja. Zbog toga je 25. travnja 1894. godine donesen Zakon o uređenju zemljišnih zajednica, odnosno Naredba od 19. rujna 1897. godine kojom se određuju uputstva za uređenje zemljišnih zajednica. Time se na sve zemljišne zajednice primjenjuju jedinstveni pravni propisi,³¹ a zakonski se utvrđuje vezanost ovlašteničkog prava i selišnog posjeda. Na osnovi tog zakona do 1910. godine u Hrvatskoj i Slavoniji uređen³² je slijedeći broj zemljišnih zajednica:

Tabela 2 Ukupan broj te broj uredenih zemljišnih zajednica

Županija	Ukupan broj zemljišnih zajednica što ih je trebalo urediti	Zemljišne zajednice uređene do 1910.
Ličko-krbavska	158	56
Modruško-riječka	272	131
Zagrebačka	782	694
Varaždinska	326	45
Bjelovarsko-križevačka	391	327
Požeška	449	413
Virovitička	237	228
Srijemska	220	88
Hrvatska i Slavonija	2.835	1.982

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I, str. 366 i II, str. 288/9.

Površina što su je obuhvaćale uređene³³ zemljišne zajednice 1910. godine je iznosila:

Tabela 3 Struktura površine zemljišnih zajednica

Županija	Oranica	Vrtovi	Livade	Vinograd	Pašnjaci	Šume	Trsternjaci i ribnjaci	Nepodno	Ukupno
Ličko-krbavska	962	5	345	–	71032	6516	–	7649	86509
Modruško-riječka	423	7	790	–	45814	46815	–	7734	101583
Zagrebačka	2112	20	1737	64	75867	80567	1	13221	173589
Varaždinska	27	1	8	–	2155	2925	98	833	6047
Bjelovarsko-križevačka	3655	37	1181	64	25371	43027	1	9885	83221
Požeška	3366	65	327	62	80888	49835	64	12740	147347
Virovitička	2410	62	789	24	35127	40504	641	8863	88420
Srijemska	7396	515	2124	68	33867	4811	578	8691	58050
Hrvatska i Slavonija	20351	712	7301	282	370121	275000	1383	69616	744766

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije II, str. 288/9.

Vidimo da je najveći dio površina zemljišnih zajednica otpadao na šume i pašnjake, ukupno 645.121 jutro ili 86,5% ukupnih površina, što je normalno s obzirom na porijeklo postanka zemljišnih zajednica. Značajnije površine zauzimalo je nepodno tlo, gotovo 10% ukupnih površina. Vidimo da se javljaju i ostale vrste tla, kao npr. oranice, vrtovi i sl. Te površine nisu značajne, a rezultat su pretvaranja pašnjaka u oranice i livade.³⁴

Oranice, livade i slične površine nisu se uživale zajednički, već su ih zemljišne zajednice davale u zakup ili na uživanje pojedinim ovlaštenicima, što je samo jedan korak do prijelaza tih nekretnina u privatno vlasništvo, a to se često dešavalo. Mali ovlaštenici bili su protiv takvog pretvaranja pašnjačkih u druge površine i eventualnog njihova prijelaza u privatno vlasništvo jer su uživanjem zajedničkih pašnjaka oni ostvarivali veće koristi nego što bi dobili malim komadićem zemlje u svojem vlasništvu. Naime, uopće se tu u šarenilu različitih prava javljaju i različiti interesi (što nije bilo moguće riješiti zakonom). Kako su se zajedničke nekretnine koristile prema potrebi, a ne prema stvarnim pravima, interes za opstanak tih institucija imali su oni ovlaštenici koji su stvarno uživali veća prava nego što im je normalno pripadalo. To su bili prvenstveno oni članovi koji su imali toliko stoke da je na vlastitom posjedu ne bi mogli uzdržavati a čija ovlaštenička prava nisu bila značajna. Naprotiv, veliki ovlaštenici imat će interes za pretvaranje zajedničkih u privatne površine jer će tako moći isključivo raspolagati svojim pravima. Isto tako i oni ovlaštenici, bez obzira koliko su im bila mala ovlaštenička prava, ako nisu imali stoku ili mogućnost da na neki način realiziraju svoje pravo, bili su zainteresirani za diobu nekretnina. Ukratko rečeno, različitost prava kao posljedica bilo zakonskih odredbi (veće selište, veće pravo), bilo kasnijih procesa u vidu smanjivanja posjeda pa time i ovlašteničkih prava, uvjetovala je i različitost interesa u samoj egzistenciji zemljišne zajednice i dovodila do neprestanih sukoba i trzavica između pojedinih članova.

Svakako da ovdje nismo u mogućnosti ulaziti u sve detalje oko djelovanja zemljišnih zajednica, ali je ipak potrebno istaknuti neke karakteristike ovog oblika posjeda, odnosno gospodarenja. Zemljišne zajednice bile su oblik zajedničkog iskorištavanja pojedinih vrsta nekretnina, prvenstveno šuma i pašnjaka. Kolektivno korištenje zemljišta u stvari je ostatak iz predfeudalnih vremena, a u feudalizmu seljaštvo ga je uspjelo sačuvati od pokušaja feudalaca da prisvoje i ove površine.³⁵

Ukidanjem feudalnih odnosa pitanje zajedničkih zemljišta nije u potpunosti dosljedno riješeno, već se njihov opstanak prenosi u novi, kapitalistički društveni sistem. Bez obzira na činjenicu što je ovlaštenništvo u zemljišnim zajednicama predstavljalo posljednju branu pred potpunim osiromašenjem,³⁶ ipak su zemljišne zajednice predstavljale smetnju razvoja kapitalizma u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije.³⁷ Zakon iz 1894. godine o uređenju zemljišnih zajednica nije bitno riješio pitanje uklanjanja smetnji prodora kapitalizma jer je očuvao zemljišne zajednice, iako je dozvoljavao i diobu. Međutim, brojne odredbe (dvotrećinska većina glasova, pravo prvokupa i sl.) koje su ograničavale mogućnost provođenja diobe, imale su za posljedicu očuvanje zemljišnih zajednica, tog anakronizma u uvjetima kapitalističke robne proizvodnje.³⁸ Po svojim osobinama to su bili prežici gospodarenja iz davnih vremena³⁹ koji su silom prilika ostali i u uvjetima nedovoljno razvijenog kapitalističkog gospodarstva.⁴⁰ Loše gospodarenje u zemljišnim zajednicama, različiti interesi njezinih članova te velike razlike u pravima imalo je za posljedicu stvaranja neodrživih odnosa unutar te institucije. Nerazvijenost kapitalističkih proizvodnih odnosa omogućavalo je postojanje tih oblika posjeda u prvoj polovici 20. stoljeća. 1930. godine omogućena je podjela i uz običnu natpolovičnu većinu članova zajednice, no to je bio tek manji ustupak jer je promjena unutar seoskog gospodarstva⁴¹ kao i loše gospodarenje u zemljišnim zajednicama uzrokovalo daljnji pritisak na podjelu zemljišta. U sistemu kapitalističkih proizvodnih odnosa, koji počivaju na privatnom vlasništvu, kolektivno vlasništvo, koje počiva na odnosima iz davnih prekapitalističkih vreme-

na, sigurno se nije moglo uklopiti i naći mjesto za svoj razvoj.⁴² To je značilo gotovo stoljetno životarenje tih posjeda dok definitivno nisu nestali na osnovi zakona Sabora NR Hrvatske od 15. travnja 1947. godine kojim je izvršena nacionalizacija svih zemljišnih zajednica i krajiških imovnih općina, a njihova imovina (pokretna i nepokretna) proglašena općenarodnom imovinom.

Na osnovi podataka u tabeli 2 proizlazi da je u Varaždinskoj županiji bilo 326 zemljišnih zajednica (bez obzira na porijeklo) što je činilo 11,5% ukupnog broja zemljišnih zajednica u Hrvatskoj i Slavoniji a da je do 1910. g. bilo uređeno tek 13,8% ukupnog broja zemljišnih zajednica dok je u Hrvatskoj i Slavoniji taj postotak bio nešto malo ispod 70%. Očito je da se na području Varaždinske županije vrlo sporo provodio zakon iz 1894. godine. Sporo uređenje zemljišnih zajednica velikom djelom je rezultat problema oko uređenja šuma, gdje su veliki problem izazivale međe.⁴³ Problem uređenja međa nije se mogao brže rješavati jer nisu bili izrađeni programi za uređenje šuma zemljišnih zajednica zbog nedostatka sredstava,⁴⁴ jer su taj postotak financirale same zemljišne zajednice.

U tabeli 3 navedena je struktura površina zemljišnih zajednica Varaždinske županije.⁴⁵ Obzirom da je u ovoj županiji bilo vrlo malo uređenih zajednica to su i površine kojima su one raspolagale bile vrlo male. Od 744766 jutara ukupne površine što su ih posjedovale zemljišne zajednice u Hrvatskoj i Slavoniji u Varaždinskoj županiji su one iznosile tek 6047 jutara ili manje od 1% (0,81%). U strukturi površine prevladavale su šume i pašnjaci 5080 jutara ili 84% ukupnih površina što je uostalom karakteristika svih zemljišnih zajednica u Hrvatskoj i Slavoniji.

Na osnovi izvještaja upravnog odbora i Kr. predžupana županije Varaždinske za pojedinu godinu u promatranom razdoblju može se primjetiti da je ukupna površina šuma svih zemljišnih zajednica (uređenih i neuređenih) bila oko 20.000 jutara a pašnjaka oko 7000 jutara zavisno od promjena korištenja zemljišta koja su se dešavale u manjem ili većem opsegu.⁴⁶

Od korištenja šuma zemljišne zajednice su imale direktne i indirektne koristi. Direktne koristi izražene su u korištenju drva za potrebe ovlaštenika⁴⁷ te u prodaji⁴⁸ drva koje su zemljišne zajednice prodavale na osnovu odobrenja županijskog upravnog odbora a prema naredbi kr. zem. vlade odjela za unutarnje poslove od 16. studenoga 1897. godine.

Novac ostvaren prodajom drva uglavnom se ulagao kod kr. hrv. slav. zemaljske blagajne u Zagrebu pa je tako 1900. g. 12 zemljišnih zajednica iz Ludbreškog kotara imalo 181315 kruna glavnice, a zemljišna zajednica iz Novomarofskog kotara 5566 kruna, te 2 zemljišne zajednice iz kotara Zlatar 3000 kruna glavnice, ili koristio za kupnju novih nekretnina.⁴⁹ 1905. godine su zemljišne zajednice iz kotara Ludbreg (Vrbanovec, Martijanec, Križovljan, Sv. Petar, Novoselo, Županec i Šenkovec) te zemljišna zajednica Novakovec iz Varaždinskog kotara prodale 6455 hrastovih stabala za 304.586 kruna što im je omogućilo da kupe 1156 jutara šuma za ukupnu svotu od 261.295 kruna.

Od individualnih koristi najznačajnije su bile ispaša, sakupljanje lišća za stelju, prihod od kestena i malina te korištenje kamena, pijeska i gline.⁵⁰ Ove tzv. uzgredne užitke zemljišne zajednice su i iznajmljivale vanjskim korisnicima, čime su ostvarivana sredstva za plaćanje poreza te troškova uprave i čuvanja šuma.

Osim šuma značajnije površine zauzimali su pašnjaci i to u Hrvatskoj i Slavoniji 50% ukupnih površina uređenih zemljišnih zajednica (šume su zahvaćale 37%), a u Varaždinskoj županiji 36% ukupnih površina uređenih zemljišnih zajednica (šume su zahvaćale 48%). Kako je već prije spomenuto uzimajući u obzir sve zemljišne zajednice (uređene i neuređene) pašnjaci su u Varaždinskoj županiji zahvaćali do 7000 jutara (šume oko 20.000 jutara). Iako su zemljišne zajednice nastale u cilju zajedničkog korištenja zemljišta ipak se početkom 20. stoljeća javlja jaki pritisak na podjelu tih površina odnosno ukidanja zajedničkog i prijelaz na individualno gospodarstvo a

što je rezultat prodiranja, doduše sporog, robne privrede a u koju se takav oblik vlasništva nije mogao uklopiti. To je imalo za posljedicu postepeno nestajanje zajedničke ispaše stoke i pretvaranje zajedničkih pašnjaka u individualno te pretvaranje pašnjaka u druge namjene pretežno oranice.⁵¹

Gledajući u cjelini zajednička zemljišta odnosno zemljišne zajednice u Varaždinskoj županiji nisu imala onaj značaj kakav su imale u ostalim županijama, bez obzira što je Varaždinska županija bila najmanja od 8 hrvatsko-slavonskih županija. Površine kojima su raspolagale zemljišne zajednice u ovoj županiji bile su daleko najmanje što je u nekoj mjeri rezultat individualizacije posjeda koji se u ovoj županiji javlja u drugoj polovici 19. stoljeća.

Zelimo li ocijeniti ovu kategoriju gospodarenja možemo reći da bez obzira što su ovlaštenici imali nekih koristi od zajedničkog uživanja više šuma a manje pašnjaka ipak se može naglasiti da takav tip gospodarenja nije imao veći značaj u ovoj županiji. Ovakav tip gospodarstva rezultat je ostataka iz prošlih vremena a nedovoljno razvijena kapitalistička robna proizvodnja nije imala snage i sredstava da raščisti odnosno u kratkom vremenu ukine ovaj ostatak prošlosti. Radi toga je i stalno prisutan pritisak na privatizaciju posljedica koja se usprkos raznim zakonskim ograničenjima ipak polako provodila u Varaždinskoj županiji kao i u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji. Čitav niz neraščišćenih pitanja i odnosa unutar zemljišnih zajednica bitno su poremetili odnose u tim institucijama tako da su opstojale prvenstveno zahvaljujući zakonskim ograničenjima i životarile do 1947 godine kad su definitivno ukinute. Zajedničko korištenje zemljišta iz predfeudalnih vremena nije se moglo uklopiti u točke robne privrede pa je moralo nestati.

SAŽETAK

Na prijelazu XIX u XX stoljeće u Hrvatskoj i Slavoniji znatan dio zemljišnih površina zauzimala su tzv. »zajednička zemljišta« (čak 37%).

Takovih zemljišta bilo je nekoliko vrsta ovisno o porijeklu. Značajno je da u Varaždinskoj županiji ova zemljišta nisu imala značaj kao u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije i u suštini predstavljala su smetnju razvoju kapitalizma u poljoprivredi. Kako su u svojoj suštini ta zemljišta bila ostatak iz prošlih vremena nužno su morala nestati jer se nisu mogla uklopiti u novi sistem. Neraščišćeni odnosi unutar takvih gospodarstva morali su dovesti do njihovog definitivnog ukidanja iako je taj proces zbog slabo razvijenih kapitalističkih odnosa u proizvodnji tekao sporo kako u Hrvatskoj i Slavoniji tako i u Varaždinskoj županiji.

LE RÉSUMÉ

A la transition du XIXe au XXe siècle en Croatie et Slavonie »les terrains communs« occupaient une part très importante (37%).

La sorte des terrains dépendait de leur origine.

Il est très important que dans l'Arrondissement de Varaždin les terrains n'avaient pas la même importance comme dans les autres parts de la Croatie et la Slavonie.

Ils présentaient un dérangement au développement du capitalisme dans l'agriculture. Comme ces relations présentaient le reste des temps passés ils ont dû disparaître parce que il n'était pas possible de les accommoder au nouveau système.

Les relations impropres entre ces économies (propriétés) ont influencé leur annulation, bien que ce procès se développât lentement en Croatie et Slavonie aussi comme dans l'Arrondissement de Varaždin, à cause du développement faible des relations de capitalisme.

L I T E R A T U R A

1. BARADA, M.: »Starohrvatska seoska zajednica« JAZU, Zagreb, 1957.
2. BIČANIĆ, R.: »Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici«, Zagreb, 1952.
3. BÖSENDORFER, J.: »Agrarni odnosi u Slavoniji« JAZU, Zagreb 1950.
4. Enciklopedija Jugoslavije, Sv. A-Bosc, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, MCMLV.
5. HERKOV, Z.: »Građa za financijsko-pravni riječnik feudalne epohe Hrvatske, Djela JAZU, knjiga 48, Zagreb 1956.
6. IVŠIĆ, M.: »Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća« Spomen knjiga Obzora, Zagreb 1936.
7. Izvješće upravnog odbora i kr. podžupana županije Varaždinske za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca za godine: 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910.
8. KRBEK, I.: »Nacionalizacija zemljišnih zajednica i krajiških imovina općina«, JAZU, Rad 270 (poseban otisak) Zagreb, MCMXLVIII.
9. KRBEK, I.: »Zemljišna zajednica« Zagreb 1922.
10. MANDEKIĆ, V.: »Razvoj narodnog gospodarstva zadnjih 75 godina«, Spomen knjiga Obzora, Zagreb, 1936.
11. MARKOVIĆ, P.: »Poljoprivredna geografija«, Informator Zagreb, 1970.
12. MEDARIĆ, J.: »Historijski uvjeti razvoja sistema iskorištavanja zemljišta u Požeškoj kotlini od kraja segregacije (1886) do Prvog Svjetskog rata (1914)«, Zbornik radova Ekonomski fakultet, Zagreb, knjiga VI/1959.
13. MIRKOVIĆ, M.: Predgovor knjizi B. STOJSAVLJEVIĆA: »Šuma i paša« Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 11, JAZU, Zagreb, 1961.
14. NANICINI, D.: »Imovne občine u bivšoj Vojnoj krajini« Zagreb, 1898.
15. PERUŠIĆ, A.: »Krajiške imovne općine« Zagreb, 1927. (preštampano iz »Mjesečnika«).
16. RADENIĆ, A.: »Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX. veka do 1914.«, SANU, Posebna izdanja CCCV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 27, Beograd, 1958.
17. REĐEP, M.: »Razvoj kapitalizma u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije do 1918. godine« Doktorska disertacija Zagreb, 1985.
18. Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I. 1905. Publikacije hrv. zemaljskoga statističkoga ureda u Zagrebu LIX, Zagreb, 1913.
19. Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906 – 1910. Publikacija hrv. statističkog ureda LXXII, Zagreb 1917.
20. VEŽIĆ, M.: »Urbar Hrvatsko-slavonski« Zagreb 1881.

B I L J E Š K E

1 O dosadašnjim istraživanjima gospodarstva Varaždinske županije koje je provela grupa autora (Bojanić, Kero, Ređep, Žugaj) među kojima je i autor ovog rada objavljeno je više radova u Radovima Zavoda za znanstveni rad Varaždin, HAZU, Zborniku radova FOI-a Varaždin kao i u nizu drugih časopisa. 1991. godine Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske prihvatilo je financiranje projekta »Gospodarstvo Varaždinske županije na prijelazu 19. u 20. stoljeće« gdje je autor ovog rada glavni istraživač a navedena grupa autora istraživački suradnici na projektu. I ovaj rad izrađen je u okviru navedenog projekta.

2 »Graničari, stanovnici tzv. Vojne krajine ili Granice, imali su za svoje vojničke žrtve i napore, jer su bili neprestano pod puškom, naročite pogodnosti napose u pogledu uživanja šuma,

Vojna uprava im je davala najprije potrebno drvo i pašu kao svojim lenskim podanicima, a kasnije im se počelo priznavati pravo služnosti besplatnog drvarenja i besplatne paše u državnim šumama. ... Servituti kojima su državne šume bile opterećene, ustanovljeni su paragrafom 18, 19. Temelnog zakona za Vojnu krajinu koji je proglašen patentom od 7. svibnja 1850«. Perušić, A.; »Krajiške imovne općine«, Zagreb, 1927. (Preštampano iz »Mjesečnika«, str. 2.

3 »Novčana vrijednost šuma jednaka je za državni i za Imovno-općinski dio, ali je površina od I. o. više od dva puta veća, nego li od državnog djela (misli se na petrovaradinsku I.o. gdje je odnos površina šuma bio 27.409 jutara za državni dio a 64.997 jutara za imovnu općinu – opaska M. R.). Očividno je, dakle, da državne šume moraju imati u sebi više i vrednije drvine mase, nego li i.o. Ovo nesrazmjerje izpada po i.o. šume tim gore, kada se uvaži, da je šuma za I.o. računana skuplje, nego li za državu, jer je tako zahtijevao rečeni naputak« (misli se na Naputak od 17. siečnja 1872. god. k zakonu o odkupu šumskih služnosti – opaska M. R.). Nanicini, D.: »Imovne općine u bivšoj Vojnoj krajinu«, Zagreb, 1898, str. 10.

4 MANDEKIĆ, V.: »Razvoj narodnog gospodarstva zadnjih 75 godina«, Spomen knjiga Obzora, Zagreb, 1936, str. 219.

5 Tako se može spomenuti slijedeća literatura s ovog područja:

NANICINI, DRAGUTIN: Imovne općine u bivšoj Vojnoj krajinu, Zagreb, 1898.

TURKOVIĆ, MILAN: Krajiške imovne općine (u 3 dijela), Sušak, 1937.

PERUŠIĆ, ANDRE: Krajiške imovne općine, Zagreb, 1925 i Zagreb, 1927.

MASLEK, MILE i METLAŠ, JOVO: Krajiške imovne općine, Mitrovia, 1911.

Osim toga problematika krajiških imovnih općina susreće se u mnogobrojnoj literaturi, osobito kad se razmatra pitanje tzv. zajedničkih zemljišta.

6 Pravo uživanja zajedničkih pašnjaka imali su tzv. »pravi« krajišnici, odnosno osobe koje nisu živjele u krajiškoj kućnoj zadrugi, ali su ispunjavale sve vojničke dužnosti.

7 Zakon od 15. travnja 1894. o uređenju zemljišnih zajednica.

8 »Pri sastavljanju popisa ovlaštenika u postupku uređenja zemljišne zajednice uzima se kao ovlaštenik zemljišne zajednice svaki vlasnik nastanjene kuće, koja leži na području odnosno zemljišne zajednice (porezne općine), koliko potječe iz koje od dviju vrsta krajiških obitelji (koja je do 8. VI. 1871. živjela u zadrugnoj vezi ili koja nije doduše sačinjavala pravu krajišku zadrugu, ali je ipak u pogledu davanja svojedobno ispunjavala krajiške dužnosti i obaveze). U tome se slučaju nije gledalo, da li je ta kuća sagrađena prije ili iza 8. VI. 1871. i da li je pripadala među ovlaštene kuće. Naprotiv, kad se radi o nekrajišniku-doseljenku, onda takav vlasnik može na osnovi svoje kuće doći do stvarnog ovlašteničkog prava u zemljišnoj zajednici samo, ako je ta kuća već bila ovlaštena prije 8. VI. 1871. (znači ako je bila u vlasništvu koje krajiške obitelji). Ako je, međutim, nekrajišnik-doseljenik (koji nije imao tako kvalificirane kuće) u vrijeme zakonskog uređenja zemljišne zajednice bio u neprepornom faktičnom uživanju skupnih užitaka zemljišne zajednice, onda mu se i dalje dopuštalo tako uživanje, ali samo za njegovu osobu (tako zvano osobno ovlašteničko pravo«. KRBEK, I.: Nacionalizacija zemljišnih zajednica i krajiških imovnih općina«. JAZU, Rad 270. (poseban otisak), Zagreb, MCMXLVIII, str. 21/22.

9 »Pod diobom zemljišne zajednice razumijevamo prelaz imovine, naročito nekretnina, iz vlasništva zemljišne zajednice u potpuno vlasništvo njenih ovlaštenika. U pogledu te podijeljene imovine prestaje postojati zemljišna zajednica: svaki diobni učesnik postaje potpuni gospodar nad svojih, posebno mu dodijeljenim dijelom«. KRBEK, I.: »Zemljišna zajednica«, Zagreb, 1922, str. 143.

10 MIRKOVIĆ, M.: Predgovor knjizi B. Stojisavljevića: »Šuma i paša«, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 11, JAZU, Zagreb, 1961, str. XIV.

11 Obaveza u radu sa stokom tzv. »vozna robota ili tlaka« (»rabotta animalistica« ili »rabotta vecturalis«) usporedi: HERKOV, Z.: Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, Djela JAZU, knjiga 48, Zagreb, 1956, sv. II, str. 325.

12 »Povrh toga su same velike vozne tlake (rabota) koje su bile podložnici dužni činiti vlastelinima, morale siliti potonje, da dađu blagu svojih podložnika dovoljno hrane. Uopće bilo je u interesu vlastelina, da budu njihovi podložnici što sposobniji za davanje raznih službi i daća«. KRBEK, I.: Zemljišna zajednica, Zagreb, 1922, str. 12.

13 Kad se radi o pašnjacima, tada je 1 jutro računano s 1200 čhv, tako da ova izmera pašnjaka iznosi 3–16,5 jutara á 1600 čhv.

14 Césarski patent od 2. ožujka 1853., o izvršbi razterećenja zemljištnoga i o uređenju kako urbarskih tako srodnih im posjednih razmjerah u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

15 »Ukida se paša na ugaru i strništu, kojom su se zemaljska gospoda i podložnici služili zamjenito – Svaki podložnik smije pravo ovo izvršivati samo na svojem zemljištu«. § 26. Césarski patent od 2. ožujka 1853., odsjek treći. VEŽIĆ, M.: »Urbar Hrvatsko-slavonski« Zagreb 1882., str. 360.

16 »Zabranjivanje ispaše po šumama i pašnjacima veoma je teško pogodilo kmetove, jer se na tome osnivao najveći dio njihove ekonomije robnog značenja (osobito svinjogojstvo). BICA-NIĆ, R.: »Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici«, Zagreb, 1952, Školska knjiga, str. 102.

17 »Cesarski patent od 17. svibnja 1857., propisujući, kako se u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, izim političkoga kotara čakovačkoga, zatim u kotarih iločkom i rumskom, spadajućih u upravni okoliš srbske Vojvodine i tamiškoga Banata, urediti imadu zajednička posjedna razmerja, koja postoje među njegdašnjimi gospoštinami (spahiluci) i bivšimi njihovim podložnici i podanici, a isto tako, kako se obaviti imadu komasacije«.

18 Veličina selišta, što su ga uživali podložnici, utvrđivana je na osnovi urbarskih spisa (urbarskih tabela) i odštetnih operata.

19 »Gdje se ljudi imali pravo pasti marhu svoju u šumah gospoštinskih, ondje se, ako nema za to drugih prikladnih zemljah, onoliko, kolika je paša ona iznosila, u to ime u smislu zakona 3. VI.: 1836. doznačiti imade iz ukupnosti šumah; gdje pako drugih za to prikladnih zemljah ima, ondje će zemaljskom gospodinu biti prosto, odrediti pašnjak ili iz pomenutih zemljah ili iz ukupnosti šumah. Ako gospoština ustupi njeki diel od šumah svojih, te time, što se pašnjaka tiče, namiri svoje bivše podložnike, tad će oni ostale koristi u ustupljenom tom delu, ako su i osim paše pravo imali na koristi takove, ili imat odkupit, ili će im se uračunavati iste prigodom, kad se namirivali budu glede uživanja šumskih, Patent od 17. svibnja 1857. godine, odsjek prvi, 2, VEŽIĆ M.: Isto, str. 376.

20 Segregaciju šuma nismo posebno navodili, ali možemo spomenuti da je Patentom iz 1857. riješeno da se segregacija šuma odvija u odnosu 1,5 – 9 jutara šume po cijelom selištu, odnosno u određenom omjeru prema veličini selišta, a zavisno o kvaliteti šume, tj. količini drva, ne vodeći računa o stvarnim pravima uživaoca.

21 »Odluke u parnicama nisu zadovoljile potrebe seoske poljoprivrede. Nikad nije prestala tražnja seljačkih masa za novom podjelom šuma i pašnjaka za »reviziju segregacije«. S njihova stajališta pitanje šuma i pašnjaka uopće nije bilo riješeno ni do kraja 19 stoljeća, ni do kraja prvog svjetskog rata, ni do kraja drugog svjetskog rata godine 1945. Mijenjali su se režimi, sistemi i državne granice, a seljaštvo je skoro čitav vijek poslije ukidanja kmetstva živjelo u uvjerenju da je pri razrješenju kmetskih odnosa bilo prikraćeno u svojim pravima, da mu je nepravilno i nepravdno sužena podloga egzistencije u šumi i paši, da je ostalo podložno, iako je dobilo izborna prava. To je zadržavalo normalni razvitak i napredovanje poljoprivredne proizvodnje«. MIRKOVIĆ, M.: Predgovor knjizi B. Stojasavljevića, »Šuma i pašak«, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 11, JAZU, Zagreb, 1961, str. XV.

22 Ovlašteničko pravo moglo se i odvojiti od otuđenja zemlje, što je moralo izričito biti navedeno u kupoprodajnom ugovoru, tj. prodavalac je otuđio zemlji, ali je i dalje zadržao ovlašteničko pravo u zemljišnoj zajednici. Osim toga, moglo se prodati i samo ovlašteničko pravo, što je dozvoljavao zakon iz 1894 godine.

23 O korištenju zajedničkih nekretnina u Hrvatskoj u srednjem vijeku detaljnije vidi: BARADA, M.: »Starohrvatska seoska zajednica«, JAZU, Zagreb, 1957, str. 66–79.

24 »U rijetkim slučajevima uspjeli su seljaci očuvati svoju slobodu od infeodacije; a u toj slobodi očuvali su i zajednička imanja svojih rodova, sučija, bratstva i plemena; svoje povlastice dobivene i očuvane po kraljevima čuvali su slobodni seljaci pozivajući se vazda na svoju plemensku lozu. Odatle potječe i nadimak 'plemeniti', a ne stoga jer bi ti seljaci bili kraljevskim privilegijama uvršteni u redove feudalne gospode. Ti seljaci 'de genere' (od plemena, plemeniti) činili su zasebnu plemićku općinu. Takva se zajednica slobodnih seljaka sačuvala u svoj čistoći u našoj 'plemenitoj općini Turropolje'«. IVŠIĆ, M.: »Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća«, Spomen knjiga Obzora, Zagreb, 1936, str. 205. Mada ovdje moramo naglasiti da se plemenita općina Turropolje razlikovala od ostalih plemićkih općina.

25 Zajedničko korištenje šuma i pašnjaka malih vlastelina poznato je pod nazivom »komposorata« (a i sama riječ komposorata označuje suvlasničke odnose).

26 »Dvorno mjesto (fundus curialis). Kako u Jastrebarskom, tako i u inih gradovih i plemenitih ili povlaštenih obćinah nazivlje dvornim mjestom, kurijo, ono zemljište, na kojem je kuća ter s njima spojeno ovlašteništvo u zajedničkoj imovini obćine«. MAŽURANIĆ, V.: »Prinosi za hrvatsko pravno-povijesni riječnik«, JAZU, Zagreb, 1908–1922. Pretisak »Informatora«, Zagreb 1975, str. 294, sv.I. Kod krajiških mjesnih zajednica ovlašteničko pravo bilo je vezano za kuću, dok je u urbarskim zemljišnim zajednicama stvorenim na osnovi segregacije 1857. to pravo bilo vezano za zemlju (veličinu selišta), a u ovom slučaju ovlašteničko pravo je realizirano na osnovi dvornog mjesta. »Isprva su plemići jedne općine imali jedan dvor (curia), oko kojega su se prostirali posjedi plemića. Kako se diobama zajedničko zemljište podijelilo na više česti, niklo je i

više dvorova, dvornih mjesta«. BÖSENDORFER, J.: »Agrarni odnosi u Slavoniji«, JAZU, Zagreb, 1950, str. 191.

27 KRBEK, I.: Zemljišna zajednica, Zagreb, 1922, str. 42.

28 Enciklopedija Jugoslavije, sv. A – Bosc, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, MCMLV, str. 335.

29 Upravne općine stvorene su 1850. godine. Općine, koje su postojale prije toga, nisu činili svi pripadnici istog mjesta, već je pripadnost općini zavisila o njihovom položaju, pa su tako seljaci plemići činili plemićku općinu, egzempcionalisti povlaštenu, a kmetovi urbarsku općinu.

30 Patentom iz 1853. godine riješeno je da te zemlje spadaju u izvanselišne, te da u potpunosti postaju vlasništvo bivših podanika, uz otkup obaveza što ih je imala dotična urbarska općina prema vlastelinu. Cesarski patent od 2. ožujka 1853. Odsjek drugi: O uređenju razmjera pojedinih na zemljama izvanselišnim i o odkupu podavanjaha, koja leže na istima, § 17 – § 25, VEŽIĆ, M.: isto, str. 357–360.

31 Izuzetak je jedino općina Turopolje za koju je zbog specifičnih osobina donesen 1. svibnja 1895. godine Zakon o uređenju Plemenite općine Turopolje.

32 Kako je vladalo veliko šarenilo odnosa u pitanjima zajedničkog korištenja nekretnina, to je bilo potrebno razriješiti ovo pitanje. Zakonom iz 1894. o uređenju zemljišnih zajednica se »... htjelo točno urediti odnose zemlj. zaj. i dati im stalnu organizaciju i upravu«. KRBEK, I.: Isto, str. 45.

Uređenje zemljišne zajednice značilo je da treba:

»1. Ustanoviti, da li se pojedina skupina ovlaštenika imade smatrati zemljiš. zaj. i kao takova zakonom urediti.

2. Koje joj pripadaju nekretnine.

3. Točnim popisom ustanoviti sve ovlaštenike i veličinu ovlaštenja svakog pojedinog ovlaštenika. Sastaviti pravilnik (statut) kojim će pojedina zemljišna zajednica u okviru zakonskih propisa prema naročitim svojim prilikama i potrebama poblize urediti svoje odnošaje«.

KRBEK, I.: Isto, str. 46. Postupak uređenja može biti redovan, tj. sporazumom ovlaštenika a ako oni nisu u stanju razriješiti ovlaštenička prava, provodi se tzv. razgodbeno uređenje, tj. intervencija vlasti.

33 Kako se postupak uređenja odvijao vrlo sporo, do 1910. godine, tj. 16 godina od donošenja zakona, još uvijek nisu bile uređene sve zemljišne zajednice, od 2835 uređeno je tek 1982. Podaci službene statistike obuhvaćali su samo uređene zemljišne zajednice (nije nam poznat razlog zašto neuređene zemljišne zajednice nisu obuhvaćene statistikom).

34 »U Županiji Varaždinskoj biva sve manje pašnjaka jer ih narod, potreban zemlji, pretvara u oranice. Tako je 1909. zemljišna zajednica, Kaniža i Lepoglava pretvorila svoje pašnjake u oranice«. Izvješće Upravnog odbora i Kr. podžupana Županije Varaždinske za godinu 1909, str. 174.

35 »Osnovni fond kolektivnih šuma i pašnjaka, koji je bio skupno iskorištavan od roda, zaseoka ili sela, ostao je nepodijeljen u prvoj diobi u razdoblju prefeudalne seoske zajednice i tako je ostao nepodijeljen u feudalizmu sve do oslobođenja seljaka od feudalne vezanosti«. MIRKOVIĆ, M.: Predgovor knjizi B. Stojsavljevića, »Šuma i paša«, JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 11, Zagreb, 1961, str. VII.

36 U 23. Zakona od 25. travnja 1894. godine o uređenju zemljišnih zajednica izričito je određeno da »ovlaštenništvo samo za sebe ne može biti predmetom ovrhe tek se ne može niti privo- lom ovlaštenika gruntovno opterećivati«.

37 »Činjenica, na koju smo u nekoliko navrata već ukazali, da je to korištenje općinskih zemljišta omogućilo životarenje i stagnaciju parcelnog seljaštva, koje je bilo i najveći borac protiv diobe tih zemljišta, govori dovoljno jasno, koliko je taj stari agrarni institut sprečavao raspada- nje seljaštva i tako usporavao razvoj kapitalizma na selu«. MEDARIĆ, J.: Historijski uvjeti razvo- ja sistema iskorištavanja zemljišta u Požeškoj kotlini na kraju segregacije (1886) do Prvog svjet- skog rata (1914), Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Zagreb, knjiga VI/1959, str. 41.

38 Zajednička zemljišta nalazila su se i u drugim zemljama Evrope. Nastankom kapitalizma njihova sudbina nije bila jedinstvena. Tako npr. u Francuskoj i Njemačkoj zapadno od Labe za- konodavstvo je nastojalo sačuvati takve posjede (iako su kasnije izvršila podjelu), dok je u istočnim dijelovima, osobito Pruskoj, bila jasno izražena tendencija pretvaranja općinskih u individualne posjede. Za razliku od Pruske, u Hrvatskoj i Slavoniji nije se uspjelo jednostavno riješiti pitanje zajedničkih zemljišta njihovim prijelazom u individualno vlasništvo, jer buržoazi- ja nije imala snage da taj proces provede.

39 »Urbarijalne zemljišne zajednice, iako nastale kao rezultat segregacije, predstavljale su oblik vlasništva nad zemljom koji je jako podsjećao na primitivne općinske zemljišne odnose iz pradavnih i predfeudalnih vremena«. MEDARIĆ, J.: Isto, str. 40.

40 »Zemljišna zajednica u periodu o kome govorimo (misli se na period od 1894-1910. - opaska M. R.) spadala je u kategoriju primitivne kolektivne svojine sa lošim gazdovanjem. U njoj je zapravo kolektivna svojina predstavljala samo ostatke prvobitne zajednice, koji su u radnijoj društvenoj formaciji bili prilagođeni dopunskim potrebama feudalnog društva, a u postojećem buržoaskom društvu imperativima zaostale kapitalističke ekonomike«. RADENIĆ, A.: »Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX. veka do 1914.« SANU, posebna izdanja CCCV, odobrenje društvenih nauka, knjiga 27, Beograd 1958. str. 34.

41 »Kada je kolektivna zemlja postepeno prestajala da ima veći značaj za ekonomsku osnovu seljaka, počeo je i da se smanjuje njegov interes za nju. Onda kada je ishrana stoke pašom i listom počela da se zamjenjuje hranom proizvedenom na oraničnoj površini, smanjivao se i interes seljaka za kolektivne pašnjake i kolektivnu šumu, a rastao interes za 'svoje' gazdinstvo...«. MARKOVIĆ, P.: Poljoprivredna geografija, Informator, Zagreb, 1970, str. 8.

42 »Tako nalazimo i u buržoasko-kapitalističkom društvu preostatke iz doba zajednice i feudalnog vremena, pa i robovlasničkog. Ali buržoasko-kapitalističko društvo, prirodno i nužno, preobražava te ostatke prema svome shvaćanju. Kolektivno vlasništvo u našim zemljišnim zajednicama i krajiškim imovnim općinama predstavlja u suštini, takav preživjeli ostatak prvobitne zajednice. Imalo je biti osnovnom svrhom ovih naših zajednica da podmire seljacima one potrebe, kao što su npr. drvo i paša, koje ne može osigurati pojedinačno gospodarstvo, a koje se bolje osigurava kolektivnim gospodarstvom ili vlasništvom. No buržoasko-kapitalističko društvo - za koje je esencijalno eksploatorsko privatno vlasništvo i koje uopće sve pravne odnose nadahnjuje duhom ovog vlasništva - nije kadro da razvije puno i pravo kolektivno vlasništvo«. KRBEK, I.: »Nacionalizacija zemljišnih zajednica i krajiških imovnih općina«, JAZU, Rad, 270 (poseban otisak), Zagreb, 1948, str. 27.

43. »Obće stanje međa bez razlike vlasnika dosta je nepovoljno«. Izvješće upravnog odbora i Kr. podžupana županije Varaždinske za godinu 1903. str. 95. »Međašnji odnošaji šumski kod zemljišnih zajednica mjestimica dosta su nepovoljni«. Isto 1906. str. 112.

44 »Razlog da se nije više uredilo na osnovama odnosno programima jest taj, što se nije za vremena skrbrilo za namaknuće potrebnih novčanih sredstava a kojima je skraćeno uređenje šume.« Isto 1904., str. 124. »Radni programi kako ih ili § 3 rečene naredbe (radi se o naredbi broj 23152 od 23. travnja 1903. opaska M. R.) propisuje, predloženi su bili po kr. kot. oblastima, te su nekim promjenama odobreni bili po žup. upravnom odboru tako, da će se god. 1904. u području cijele županije moći urediti za sastavu gospodarskih osnova i programa, ukoliko će to namaknuta novčana sredstva pojedinih zemljišnih zajednica omogućiti«. Isto, 1903. str. 96.

45 Kako je već navedeno statistički podaci odnose se samo na uređene zemljišne zajednice (misli se na statistički godišnjak Hrvatske i Slavonije I. i II.), a takvih je najmanje bilo u Varaždinskoj županiji, to i sami statistički podaci ne pokazuju potpunu sliku o površinama kojima su raspolagale zemljišne zajednice u Hrvatskoj i Slavoniji kao i u Varaždinskoj županiji.

46 »Dozvola pretvorbe šuma u drugu vrstu kultura podijeljena je po žup. upr. odboru u 7 slučajeva.« Isto, 1903. str. 19.

47 »Doznake građevnih kao i ogrijevih drva obavljene su po žup. upravnom odboru odobrenim dvomjesečnim poslovima, a doznačeno je u svemu 771,48 m³ tvrde i 484 m³ mekane građe te 23566,75 m³ i 3781,48 m³ mekanih ogrijevih drva.« Isto, 1906, str. 113.

48 »Nadalje prodano je 516 m³ raznolikih drva za svotu od 3375 u 70 fl. .« Isto 1905, str. 159. »Doznačeno je tako u svim područnim zemljišnim zajednicama 20.605 m³ tvrdih i mekanih ogrijevih drva te 647 m³ tvrde i mekane građe«. Isto, 1905., str. 159. »Od velepodaje zemlj. zajed. navesti je u g. 1900 i to: zemljišne zajednice Mađeroševac prodala je 400 hrastovih stabala za svotu od 8088 kr., zemljišna zajednica Lukovec prodala je putem javne dražbe 659 hrastovih stabala za svotu od 11.222 kr., a zemljišna zajednica Martinić 125 hrastovih stabala za svega obraslog pašnjaka za 4550 kr. Prema tome je prodano ukupno 1184 stabala za svotu od 23860 kr.« Isto, 1900, str. 119.

49 »Samo zemljišna zajednica Mađereševac kupila je od dobijene kupovine 20 jutara šume od vlastelinstva Slanje za svotu od 38000 kr.« Isto, 1900, str. 119.

50 »Nuzužitci, koje podaraju šume jesu ovdje uglavnom paša, a pored nje u dosta velikoj mjeri stelja, koja se prema odobrenim predlozima uzimala na izlučenim površinama. Nekeje zemlj. zajednice imaju kamenolome i prudišta, te glinu i pijesak, a vrijedno je ovdje spomenuti i prihod na kestenu i malinama, koji u povoljnim godinama odbaciti znade znatnu korist«. Isto, 1906., str. 154.

51 »Pašnjaka imade u županiji sve manje, pošto si seljaštvo livade a ponajpače pašnjake s bog pomanjkanja drugog produktivnog tla pretvara u oranice. Ovlaštenici pado zemljišnih zajednica, koje još nešto pašnjaka imadu nastoje da se isti podiele. Tako su primjerice u kotaru Ludbrežkom god. 1906. i sela Sv. Gjuraj, Hrženica i Čukovec svoje pašnjake predielila«. Isto, 1906., str. 138–9. »Od pašnjaka kotara Novi Marof što bijagu segregacijom odijeljeni, su pašnjaci poreznih općina Varažd. Toplice, Leskovec i Kaštelanec individualno razdijeljeni, ter u livade i oranice pretvoreni«. Isto, 1900., str. 89.

Primljeno: 1993–2–10